

Kilis Rüşdiye Mektebi

Ali Akdeniz*

Öz

Bu çalışma, 1869 yılında yayımlanan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin Osmanlı taşrasında öngördüğü eğitim sistemi çerçevesinde Kilis Mekteb-i Rüşdiyesi'nin kuruluşu, gelişimi ve faaliyetlerini ele almaktadır. Osmanlı modernleşme sürecinin önemli adımlarından biri olan bu nizamnâme ile taşrada rüşdiye mekteplerinin açılması teşvik edilmiş ve eğitim sisteminin belirli bir standart çerçevesinde yürütülmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Kilis'te açılan rüşdiye mektebinin kuruluş süreci, eğitim faaliyetleri ve zaman içerisindeki gelişimi detaylı bir şekilde incelenmiştir. Makalede, mektebin öğretici kadrosu hakkında biyografik bilgiler verilerek hocaların eğitim geçmişi, akademik yeterlilikleri ve bölgedeki eğitim anlayışına katkıları üzerinde durulmuştur. Ayrıca öğrencilerin eğitim durumları, ders müfredatı ile derslerde izlenen öğretim yöntemleri ele alınarak mektebin eğitim sistemi içerisindeki yeri değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra, Kilis Mekteb-i Rüşdiyesi'nin şehirdeki sosyokültürel gelişime nasıl katkı sağladığı ve bölgenin stratejik konumuna özgü gelişmeler de incelenmiştir. Çalışma, Osmanlı taşrasındaki eğitim kurumlarının işleyişine dair bir örnek sunarken dönemin eğitim politikalarını ve Kilis özelinde rüşdiye mekteplerinin toplumsal hayattaki yerini ve önemini anlamaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Kilis Mekteb-i Rüşdiyesi konusu daha önce Kilis'te Modern Eğitim adlı eserde yayınlanmıştır. Fakat çalışmaya dair yeni verilen elde edilmesi ile konu tekrar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kilis, Kilis Mekteb-i Rüşdiyesi, Kilis Eğitim Tarihi.

Abstract

This study examines the establishment, development, and activities of the Kilis Rushdie School within the framework of the educational system envisioned for the Ottoman countryside by the Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, which was promulgated in 1869. As a significant step in the Ottoman modernization process, this regulation encouraged the establishment of rüşdie schools in the provinces and aimed to ensure that the education system operated within a standardized framework. In this context, the study provides a detailed analysis of the establishment process, educational activities, and transformations of the rüşdiye school opened in Kilis over time. The article includes biographical information about the teaching staff, focusing on their educational backgrounds, academic qualifications, and contributions to the educational understanding of the region. Additionally, it evaluates the place of the school within the education system by examining students' academic status, curriculum content, and instructional methods. Furthermore, the study explores how the Kilis Rushdie School contributed to the socio-cultural development of the city and its impact on the region. By presenting an example of the functioning of educational institutions in the Ottoman provinces, this study aims to contribute to the understanding of the educational policies of the period and the role of rushdie schools in social life, particularly in the case of Kilis. The subject of the Kilis Rushdie School was previously discussed in the work titled Modern Education in Kilis. However, with the acquisition of new data related to the study, the topic has been revisited.

Keywords: Kilis, Kilis Rushdie School, History of Education in Kilis.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde Batılı tarzda eğitim kurumlarının ortaya çıkışı ancak XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren mümkün olabilmektedir. Tanzimat Fermanı'nın 1839 yılında ilanı ile birlikte hem askerî hem de sivil eğitimde yenilikler meydana gelmiştir. Bu tarihten sonra eğitime yönelik yayımlanan kanun ve nizamnâmeler incelendiğinde, öğretim yöntemleri ve ders araç- gereçlerinde köklü yeniliklerin yapıldığı görülmektedir. 1839 yılında Meclis-i Umûr-ı Nâfia tarafından hazırlanan bir layiha, eğitimde modernleşmenin temelini teşkil

* Arş. Gör. Dr. Ali Akdeniz, Kilis 7 Aralık Üniversitesi/ İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi/ Tarih Bölümü, ali.akdeniz@kilis.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4230-892X.

Bu çalışma, Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC 4.0) ile lisanslanmıştır. <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr>

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC 4.0). <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

etmiştir. Layihada, mevcut sivil ve askerî eğitim kurumlarının program eksikliği nedeniyle işlevselliğini yitirdiği, birtakım usulsüzlüklerin eğitim sistemini olumsuz etkilediği ve bu sebeple de yeni bir düzenlemeye ihtiyaç duyulduğu ifade edilmiştir (Takvim-i Vekâyi, No:176; Ünal, 2015, s.1, Patoğlu, 2024, 369).

Meclis-i Umûr-ı Nâfia layihası, dile getirilen eğitim sorunlarının çözümü doğrultusunda Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb-ı Âli ile Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye arasındaki iletişim ve koordinasyonu sağlamış, sürecin neticesinde rüşdiye seviyesinde Mekteb-i Maârif-i Adliyye ve Mekteb-i Ulûm-ı Edebiyye'nin kurulmasına karar verilmiştir. Üçü Üsküdar, Davutpaşa ve Bayezid'de, ikisi ise İstanbul'un farklı bölgelerinde olmak üzere beş rüşdiye mektebinin açılması da alınan kararlar arasında yer almıştır. İlk kurulduklarında sıbyan mekteplerinin bir üst seviyesi olarak düşünülen rüşdiyeler, Tanzimat Dönemi içerisinde kısa bir sürede genel orta öğretim aşamasına dönüşmüştür. Askerî rüşdiyeler haricinde kalan bu mekteplere mülkiye rüşdiyeleri adı verilmiştir. 1846 yılında Mekâtib-i Umûmiye Nezâreti'nin kurulmasının ardından bu mekteplerin açılması hız kazanmış ve sayıca çoğalmışlardır. 1852 yılı itibarıyla Dersaâdet'teki rüşdiye mekteplerinin sayısı 12'ye ulaşmıştır. 1848'de kurulan Darülmualimin-i Rüşdi, ilk mezunlarını verdikçe rüşdiye mektepleri de kademeli olarak taşra bölgelerinde ve şehir merkezlerinde açılmaya başlanmıştır. Mülkiye rüşdiyelerinden mezun olan öğrenciler genellikle devlet kurumlarında memuriyet görevine atanmıştır. Maârif-i Umumiye Nizamnâmesi hükmünce, rüşdiye mekteplerinin nüfusu 500 haneyi aşan yerleşim birimlerinde kurulması öngörülmüş, mektep binalarının inşası, öğretmen maaşları ve diğer giderlerin maarif sandıkları tarafından karşılanması kararlaştırılmıştır. Ayrıca, öğretim süresi dört yıl olarak belirlenen rüşdiyelere, sıbyan mekteplerini tamamlayıp şahadetname alan öğrenciler sınavsız olarak kayıt yaptırabilmişlerdir (Akyüz, 2008, 164-165; Sungu, 1941, 212; Öztürk, 2008, s.300-303; Tekeli- İlkin, 1999, s.63).

1867'ye değin rüşdiyelere büyük oranda Müslüman öğrenciler kabul edilirken bu tarihten itibaren Gayrimüslim öğrencilerin de alınmasına karar verilmiştir. Ancak, söz konusu öğrencilerin kabulünde Türkçe sınava tabi tutulmaları şartı getirilmiştir (Altınova Şahin, 2018, s.289-290; Ünal, 2015, s.2).

II. Abdülhamid'in tahta çıkışıyla birlikte başlayan Osmanlı-Rus Savaşı, rüşdiye mekteplerinin yeniden düzenlenmesine dair girişimlerin 1879 yılına kadar ertelenmesine sebep olmuştur. Bu tarihte Mekâtib-i Rüşdiye Dairesi kurulmuş ve rüşdiye mektepleri kapsamlı bir düzenlemeye tabi tutulmuştur. Dairenin müdürlüğüne, eğitimde modern yöntemleri savunan Selim Sabit Efendi atanmıştır. Dersaâdet rüşdiyelerinden şahadetname alan yüz elli öğrencinin 1883 yılındaki şahadetname töreninde Selim Sabit Efendi, ülke genelinde toplam 460 rüşdiye mektebinin faal halde bulunduğunu ve bu mekteplerde yaklaşık 30.000 öğrencinin eğitim aldığını ifade etmiştir (İğüs, 2008, 56-57; Cevad, 2001, s.225).

1879-1885 yıllarını kapsayan dönemde dört kez sadrazamlık yapan Sait Paşa, II. Abdülhamid'e sunduğu bir raporda, vilayetlerde 119, Dersaâdet'te ise 17 yeni rüşdiye mektebinin inşa edildiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin mali ve siyasi krizlerle mücadele ettiği bir dönemde rüşdiye mekteplerine bütçe ayırması dikkate değer bir husus olarak öne çıkmaktadır. 1877-1909 yılları arasında İstanbul'daki erkek rüşdiyelerinin bina, mektep personeli ve öğrenci sayılarındaki yıllık değişimlerine dair istatistiki bilgileri devlet salnameleri sayesinde öğrenebilmekteyiz (Kodaman, 1999, s.96-97).

Tablo 1. 1877 ve 1909 Yılları Arası İstanbul'daki Rüşdiye Mekteplerinin Durumu (Kodaman, 1999, s.97)

<i>Yıllar</i>	<i>Rüşdiye Sayısı</i>	<i>Öğretmen Sayısı</i>	<i>Öğrenci Sayısı</i>
1877	21	156	1795
1878	21	--	1584
1879	21	--	1300
1880	19	--	1114
1881	19	--	1182
1882/83	19	--	1510
1883	19	--	1655
1884	20	--	1451
1895/96	11	--	3213
1899	15	193	4001
1901	15	198	4277
1902	16	--	--
1907/8	20	--	5500
1909	18	--	6000

1909 yılı itibarıyla rüşdiye seviyesinde eğitim veren toplam yetmiş iki mektep bulunmaktaydı. Bunların otuz üçü resmî, otuz dokuzu ise özel statüdeydi. Ayrıca, İstanbul'daki askerî rüşdiyeler dikkate alındığında bu sayı yetmiş altıya ulaşmaktaydı. Söz konusu mekteplerin büyük bir bölümü 1877-1909 yılları arasında başka bir ifadeyle Sultan II. Abdülhamid döneminde açılmıştır. Bu veriler doğrultusunda Osmanlı eğitim sisteminde okullaşma sürecinin en yoğun yaşandığı dönemin II. Abdülhamid dönemi olduğu söylenebilir.

Kilis Rüşdiye Mektebinin Kuruluşu ve Gelişimi

Mektebin kuruluşuna dair arşiv belgeleri sınırlı olmakla birlikte Maârif-i Umumiye Nezareti tarafından yayımlanan 1894-1895 tarihli istatistiklerde Kilis Mülki Mekteb-i Rüşdiyesi'nin teşkil edilme yılı R.1286 olarak belirtilmiştir. Bu tarih belirtilirken hangi ay olduğuna dair herhangi bilgi bulunmadığından bu tarih yaklaşık olarak Miladi 1870 yılına karşılık gelmektedir. Ayrıca, R.1294 tarihli bir arşiv belgesi de mektebin kuruluşuna dair benzer bir tarih vermektedir. 1893 yılı verilerine göre mektepte elli dört öğrenci bulunurken, yapılan sınavlardan sonra 1895-1896 eğitim yılına devredilen öğrenci sayısı altmış iki olarak kaydedilmiştir. 1894 ders yılı boyunca toplam otuz beş öğrenci kabul edilmiş, yıl içinde yirmi öğrenci çeşitli nedenlerle mektepten ayrılmış ve yedi öğrenci diploma alarak mezun olmuştur. Mektepte görev yapan öğretmen sayısı ise üç olarak belirtilmiştir¹. Buna karşılık H.1306 tarihli Halep vilayet salnamesinde, Kilis bölümünde yer alan rüşdiye mektebinin muallim-i evveli (başöğretmeni) Yunus Efendi ve muallim-i sanisi (ikinci öğretmeni) olarak Ali Efendi'nin adları geçmektedir² (HVS., H.1306, s.145-146).

Mektebin konumuna dair Hakkı Konyalı "Abideleri ve Kitabeleri ile Kilis Tarihi" isimli çalışmasında, Kilis Hükümet Konağı'nın tarihi gelişimi ele alınırken buranın evvelden

¹ Bkz. *Maârif-i Umumiye Nezaret-i Celilesi İdaresinde bulunan Mekatib-i İptidaiye, Rüşdiye, İdadiye, Aliye ile Mekâtib-i Hususiye ve Ecnebiyye ve Dersaâdet'te Taharri-i İcra Kılınan ve Taşrada Mevcud Bulunan Kütüphanelerin İstatistiki, 1310-1311 Sene-i Dersiyeye Maliyesine Mahsusdur, Dersaâdet Matbaâ-i Osmaniye, s.39; Kilis Mekteb-i Rüşdiyesinin tarih-i küşâdı yedi seneyi müteceviz iylediği cihetle riyaziye ve coğrafya gibi tedrisi.....* Bu belgeden mektebin kuruluş tarihini tahminen bulmak mümkün olabiliyor. Rumi 1295 tarihli olan bu belgeden 7 yıl çıkardığımızda iki kaynak için verilen tarihler birbiriyle örtüşmektedir. BOA., MF.MKT. 57/174 (8 N 1295/5 Eylül 1878).

² *Halep Vilayet Salnamesi* (bundan sonra HVS diye kısaltılacaktır.) , H1306, s.145,146.

Mütesellim Topaloğlu Hacı Mustafa Ağa'nın tasarrufunda bulunduğunu ve alt katında ahırların, üst katında ise yaklaşık otuz odanın bulunduğu bir kervansaray olarak kullanıldığını belirtmiştir. Bu kervansarayın sol (güney) tarafında ise rüşdiye mektebine ait binanın bulunduğu ifade edilmiştir (Konyalı, 1968, s.632-633). Tarif edilen yerin günümüzde bir iş merkezinin bir kısmı olduğu kuvvetle muhtemeldir. Zira rüşdiyenin faaliyet gösterdiği bu bina günümüze ulaşamamıştır. Ayrıca, II. Abdülhamid dönemine ait albümler incelendiğinde Kilis rüşdiyesine ait bir fotoğraf ve mektebin onarımını gösteren arşiv belgeleri bu konunun doğruluğunu desteklemektedir³.

Mektebin tamir ve tadilatına dair süreç incelendiğinde tamiratın ilk olarak 1895'te gerçekleştirildiği görülmektedir. Zamanla bazı bölümleri harabe hale gelen mektep, yardımseverlerin katkılarıyla onarılmıştır. Tamir sonrası yapılan resmi açılış törenine kaza kaymakamı, çeşitli hükümet memurları, askeri subaylar, yerel eşraf ve mektep öğretmenleri katılmıştır. Halep Maarif Müdürü Zeki Bey, nezarete sunduğu bir raporda ifa edilen mevlid-i şerifin ardından âlimlerin mektep için dualarda bulunduğunu iletmiştir⁴ (BOA, MF.MKT. 263/5, 4 ZA 312/ 29 Nisan 1895).

11 Kasım 1908'te, mektebin tamirâtı için keşif yapılmış ve bu tamirat için gereken ücretin 6.100 kuruş olduğu belirtilmiştir. Ancak, o yılın inşaat bütçesi tükendiği için belirlenen tutarın gelecek yıla ait bütçeden karşılanabileceği ifade edilmiştir. 8 Şubat 1909 tarihli bir tezkirede ise Halep Maârif Müdüriyeti'ne mektebin tekrar tamire ihtiyaç duyduğu ve gerekli tahsisat miktarının muhasebeye iletildiği ancak cevap alınamadığı bildirilmiştir. Son olarak Halep Valisi, bu konuyla ilgili olarak Maârif Nezareti'ne gerekli meblağın temini için bir yazı yazmıştır (BOA., MF.MKT. 1087/47, 17 M 1327, 8 Şubat 1909).

Tamir ve tadilat işleri binanın fiziki yıpranmasından başka sebeplerden de olabiliyordu. Yıllar içerisinde mektebin öğrenci sayısında yaşanan artıştan dolayı mektebin fiziki yapısında yeni tadilata ihtiyaç duyulduğu da gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda 18 Kasım 1912'te Halep Maârif Müdüriyeti'ne gönderilen tezkirede mektebe ek bir derslik yapılması talep edilmiştir. Ancak, bu dersliğin yapılacağı yer ve inşaatla ilgili herhangi bir harita ya da yeterli bilgi sunulmamıştır. Bu nedenle, mektebin mevcut durumu ve yeni derslik için bir inşaat planı talep edilmiştir (BOA., MF.İBT. 404/33, 8 Z 1330/ 189 Kasım 1912). Bu gelişmelerin ardından dülger odası, meclis azası ve belediye mimarı bir keşif defteri hazırlayarak gerekli malzemelerin ve diğer giderlerin fiyatlarını tespit etmişlerdir. Keşif defterine bakıldığında yeni derslik için yekûn olarak 6.320 kuruşluk bir bütçeye ihtiyaç duyulmuş ve Halep İdare Meclisi tarafından da onaylanmıştır. Halep Valisi, defterdar, tahrirat müdürü, müftü ve birkaç meclis üyesinden meydana gelen bir komisyon, Maârif Nezareti'ne ilgili konuyu bildirmiştir. Nezarete gönderilen yazıda Kilis'in stratejik önemi vurgulanarak Kilis Rüşdiye Mektebi binasının gerçekten dar olduğu ve genişletilmesi gerektiği ifade edilmiş, gerekli olan 6.320 kuruşun ödenmesi talep edilmiştir. Ancak Nezaret mimarı, gönderilen keşif evrakının yalnızca masrafları içerdiğini, mektebin yeni derslik öncesi planının ve ilave edilecek derslik sonrası dönüşüm planının da gönderilmesi gerektiğini belirtmiştir. Yapılacak ödemenin ancak bu planlara göre gerçekleştirilebileceği ifade edilmiştir. Bunun üzerine Maârif Nezâreti, mimarın uyarılarını dikkate alarak plandaki

³ Nadir Eseler Kütüphanesi II.Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri, Demirbaş Numarası: NEKYA90435/41, Yer Numarası: NEKYA90435/41. E.T. 24.02.2025. (<https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/FOTOGRAF/90435---0041.jpg>); Mektebin konum bilgisine ait diğer bir kaynak da 1920 yılında Kilis İdadi mektebi müdürlüğüne gelen Fikret Gücer Bey'in kendi kaleme kaldığı hatıratıdır. Buna göre Kilis Rüşdiyesi günümüzdeki Hükümet binasının bahçesine denk geliyordu ki bu konum bilgisi yukarıda verilenlerle aynıdır. Fikret Gücer (Kilis Mekteb-i İdadi müdürü), *Hayat Hikâyem*, Basılmamış Hatırat, s.1-2.

⁴ Belirtilen tarihte vilayetin Maârif Müdürü Zeki Bey olarak görünmektedir. Halep Maârif İdaresi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. HVS, 1312, s.126.

eksikler nedeniyle meseleyi evraklarıyla beraber Tedrisât-ı İbtidaiyye-i Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne göndermiştir⁵.

Tadilat ve restorasyon işlerinin yanı sıra mektebin eğitim teşkilatı içerisindeki kademesi ile ilgili de birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Malum olduğu üzere rüşdiyeler, taşrada teşkil edilen ilk modern sivil eğitim kurumlarıydı. Başlangıçta ortaöğretim seviyesinde eğitim vermek amacıyla kurulmuş olan bu mektepler, zaman içinde Maârif Nezâreti için kademe bakımından karmaşık bir hâle gelmiştir. İptidai ve idadi mekteplerin yaygınlaşmasıyla birlikte rüşdiye mekteplerinin statüsü ve konumu hakkındaki belirsizlikler de artmıştır. Her ne kadar 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizâmnamesi bu mektepleri ilkokul olarak kabul etmişse de bu muamma II. Abdülhamid döneminin sonlarına değin devam etmiştir (Somel, 2015, s.202-203). Mekteplerin programlarında zaman zaman değişiklikler yapılmış ve ilerleyen dönemde bu mekteplerin, idadi mektepleriyle birleştirilmesi yoluna gidilmiştir (Kodaman, 1999, s.112). II. Meşrutiyet Döneminde diğer rüşdiyelere örnek teşkil etmesi amacıyla numune rüşdiyeleri açılmaya başlanmıştır. Bu mekteplerin sayısı 1909-1910 senesi itibarıyla yirmi bire ulaşmıştır. 1913'teki bir değişiklikle bu mekteplerin bir bölümü ile geleneksel rüşdiyeler, kadroları ve öğrencileriyle beraber eğitim süresi altı yıl olan ibtidai mekteplerine entegre edilerek kapanmış, bir bölümü ise numune rüşdiyesi ismiyle Cumhuriyet Dönemine kadar varlığını sürdürmüştür (Öztürk, 2008, s.300-303).

Tablo 2. Kilis Rüşdiye Mektebi için yanındaki hapishane binasına ek olarak yapılacak dersliğe ait keşif defteri.

<i>Gider Yeri</i>	<i>Malzemeler</i>	<i>Adet</i>	<i>Birim Ücret (Kuruş)</i>	<i>Yekûn Ücret (Kuruş)</i>
<i>Merdiven</i>	<i>Ma sahanlık merdiven Taşı</i>	<i>18</i>	<i>12 Yonma ücretiyle birlikte</i>	<i>210</i>
<i>Merdiven</i>	<i>Lef Taşı</i>	<i>100</i>	<i>90 Kıрма ücretiyle</i>	<i>90</i>
<i>Merdiven</i>	<i>Kemer Taşı</i>	<i>20</i>	<i>3 Yonma ücretiyle</i>	<i>60</i>
<i>Merdiven</i>	<i>Usta, El altı, Amele Ücreti</i>			<i>100</i>
<i>Üç Pencere, Bir kapının taş işi masrafı</i>	<i>x</i>	<i>4</i>	<i>100</i>	<i>400</i>
<i>Yirmi Beş Arşın Mikâbında Lef Taşından Duvar Masrafı</i>	<i>25 arşın mikâbında lef taştan duvar masrafı</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>350</i>
<i>Duvar ve Sıva</i>	<i>Kireç</i>	<i>7 Kantar</i>	<i>50</i>	<i>350</i>
<i>Sıva</i>	<i>Kendir (Sıva için)</i>	<i>10 Batman</i>	<i>10</i>	<i>100</i>
	<i>Çakıl Taşı ve İmalıyesi için</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>150</i>

⁵ Haleb Vilayeti meclis-i idare mazbatasına merbûten varid olub kısm-ı Kilis Mekteb-i Rüşdi binâsının 'ilavâtına dâ'ir keşif defteri encümenimizce mütâlâ'a ve tedkik olunmuş ise de mevcut binâ ile ilave olunacak kısmın ne vesa'itde bulunduğu zikir edilmediğinden binânın hal-ı hazır ile ilâve olunacak mahallin taksimat ve terbi'ini irâe iden bir haritanın celb itdirilmesi beyanıyla işbû mazbatamız merbûtiyla ma'ân tedrisât-ı ibtidâ'îyye müdiriyyet-i 'umûmisine takdim kılındı. Fi 3 Teşrin-i Sâni Sene 328...BOA., MF.İBT. 404/26 (6 L 1330/ 18 Eylül 1912).

<i>Sıva Ustası ve Amele Ücreti</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>350</i>
------------------------------------	----------	----------	----------	------------

Tablo 2. Devam.

<i>Parmaklık</i>	<i>Demir</i>	<i>35 Batman</i>	<i>10</i>	<i>350</i>
<i>Makas</i>	<i>Hizan</i>	<i>3</i>	<i>50</i>	<i>150</i>
<i>Çatı</i>	<i>Direk</i>	<i>40</i>	<i>15</i>	<i>600</i>
<i>Çatı</i>	<i>Lata</i>	<i>40</i>	<i>13</i>	<i>520</i>
<i>Çatı</i>	<i>Musa Beyli Mıcırı</i>	<i>200</i>	<i>3</i>	<i>600</i>
<i>Çatı</i>	<i>Çivi</i>	<i>10 Batman</i>	<i>10</i>	<i>100</i>
	<i>Ustalık İçin Ücret-i İmaliye</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>300</i>
	<i>Kiremit (Düzme Masrafiyla)</i>	<i>6500</i>	<i>16</i>	<i>1150</i>
<i>Tavan</i>	<i>Musa Beyli Mıcırı</i>	<i>220</i>	<i>3,5</i>	<i>770</i>
<i>Tavan</i>	<i>Lata</i>	<i>40</i>	<i>14</i>	<i>560</i>
<i>Tavan</i>	<i>Mih</i>	<i>6 Batman</i>	<i>10</i>	<i>60</i>
	<i>Usta Ücreti</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>250</i>
<i>Neccariye ve Camlar</i>	<i>3 Pencere 1 Kapı</i>	<i>4</i>		<i>330</i>
<i>Yekûn:</i>				<i>7900</i>
<i>İndirim:1580 Kuruş</i>	<i>İndirim Sonrası Yekûn:</i>			<i>6320</i>

Kilis Rüşdiyesi'nin numune olarak dönüştürülmesi farklı tarihlerde gündeme gelmiştir. 1910 senesinde Vilayet Maârif Müdürlüğünce İstanbul'da görevli olan Başöğretmen Cemal Efendi, nezarete gönderdiği bir yazıda Kilis Rüşdiyesi'nin daha evvel Antep Rüşdiye Mektebi gibi numune rüşdiyesine tahvil edildiğine dair duyum aldığını belirtmiş ve bu dönüşüm sonrasında kendi durumunun ne olacağını sormuştur. Nezaret ise Kilis Rüşdiyesi'nin numune rüşdiyesine tahvilinden sonra hoca'nın durumunun tekrar inceleneceğini belirtmiştir (BOA., MF.İBT. 266/73, 9 RA 1328/21 Mart 1910; MF.İBT. 267/76, 23 RA 1328/4 Nisan 1910). Aynı sene müfettiş Necip Efendi tarafından hazırlanan raporda, Kilis Rüşdiye Mektebi'nin öğrenci sayısının yaklaşık doksan beş olduğu ancak yeni ders yılı için başvuran öğrencilerle birlikte bu sayının yüz yirmi beşe yükseldiği belirtilmiştir. Bu durum nedeniyle Kilis Rüşdiyesi'nin yetersiz olduğu ifade edilmiş ve ayrıca gerek öğrenci mevcudu gerekse de terakkisi düşük olan Mara Rüşdiyesi'nin ibtidai mektebiyle birleştirilmesinin uygun olacağı vurgulanmıştır (BOA., MF.İBT. 395/39, 26 Ş 1328/31 Ekim 1910). 1911 yılında Halep Maârif Müdürü tarafından nezarete yazılan bir tezkirede Elbistan, Kilis ve Antakya rüşdiyelerinin stratejik konumları ve yüksek öğrenci sayıları nedeniyle Antep Rüşdiyesi gibi numune rüşdiyelerine tahvil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Nezaret, bu yılki bütçede yeterli paranın olmadığını fakat bir sonraki yılın bütçesine bu giderler eklenirse talebin dikkate alınacağını ifade etmiştir (BOA., MF.İBT. 305/81, 15 M 1329/16 Ocak 1911).

Mektebin Eğitimci Kadrosu

Baş Öğretmen (Muallim-i Evvel) Kadroları

Kilis Rüşdiye Mektebi'nin tespit edilebilen ilk baş öğretmeni (Muallim-i Evvel) Ahmet Hulusi Efendi'dir. Açıldıktan sonra mektep yaklaşık yedi yıl boyunca bu kadro boş kalmıştır. 5 Eylül 1878 tarihli bir belgede Kilis Rüşdiye Mektebi'nin açılmasının üzerinden

yedi yıl geçmiş olmasına rağmen riyaziye ve coğrafya gibi yalnızca baş öğretmen tarafından verilebilecek derslerin bu süre zarfında öğretilmediği belirtilmiştir. Bu derslerin öğretilmesi adına bir muallim-i evvelin gerekli olduğu vurgulansa da o yılki öğrenci sayısının yalnızca otuz bir olduğu ve bundan dolayı da iki muallime gerek olmadığı ifade edilmiştir. Bu doğrultuda dönemin 310 kuruş maaşla çalışan muallim-i sanisi İbrahim Efendi'nin görevden alınarak maaşına ek 290 guruş verilerek Silistre Rüşdiyesi baş öğretmeni Ahmet Efendi'nin 600 guruş maaşla Kilis'e atanması planlanmıştır (BOA., MF.MKT. 57/174, 8 R 1295/5 Eylül 1878). Hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Ahmet Hulusi Efendi, bir yıl vazifede bulunduktan sonra kendi talebiyle 1879 senesinde Ünye Rüşdiye Mektebi'ne atanmıştır (BOA., MF.İBT. 12/87, 6 L 1296/23 Eylül 1879). Ahmet Hulusi Efendi, yeni görev yeri olan ve kendisine 311 saat uzaklıkta bulunan Ünye Rüşdiye Mektebi için bir miktar harcırah talep etmiş ancak nakil işleminin kendi isteğiyle gerçekleşmiş olması nedeniyle harcırah verilmemiştir (BOA., MF.İBT. 14/95, 7 C 1297/17 Mayıs 1880). Yerine ise Trablusşam Mekteb-i Rüşdiyesi baş öğretmeni Niyazi Efendi görevlendirilmiştir. Ancak bu tayin işleminin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Çünkü, iki ay sonra Ahmet Hulusi Efendi'nin yerine o yıl Dârümuallimin-i Rüşdi'den mezun olan Osmanpazarlı Hafız Yunus Efendi atanmıştır. Yunus Efendi de çeşitli sorunlar nedeniyle yolluk alamamış, görev yerine belirtilen sürede intikal edememiştir. Bunun üzerine hoca gelene kadar bir vekil atanması gündeme gelmiştir⁶ (BOA., MF.İBT. 12/87, 6 L 1296/23 Eylül 1879; MF.İBT. 13/89, 8 Z 1296 /23 Kasım 1879; MF. İBT. 13/110, 26 Z 1296/ 11 Aralık 1879).

Yunus Efendi'nin atamasında, Dârümuallimin-i Rüşdi'den mezun olması önemli bir noktadır. Çünkü Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi sonrası öğretmen atamalarına çok daha titizlikle yaklaşılmış, bilhassa yeni açılan rüşdiyelere muallim-i sâni yerine Dârümuallimin'den mezun olan bir baş öğretmenin atanması şartı getirilmiştir. Örneğin, 1872'de Tuna Vilayetine bağlı Berkofça ve Babadağı'nda açılan rüşdiyelere bu iki vilayetçe muallim-i sani tayin edilmişken Meclis-i Maârif bu atamayı onaylamamış ve Dârümuallimin'den mezun öğretmenlerin atanmasının uygun olacağı bildirmiştir. Kısacası, yeni açılan rüşdiyelere Dârümuallimin'den mezun bir muallim-i evvel atanması yeni bir esas hâlini almıştır. Rüşdiye programında yer alan matematik ve coğrafya gibi derslerin yalnızca baş öğretmenler tarafından okutulması bu kararda etkili olmuştur (Yıldırım, 2012, s.390-391).

Yunus Efendi, daha sonra 500 kuruş aylıkla yeni küşat edilmiş olan Mut Rüşdiye Mektebi'ne baş öğretmen olarak atanmıştır. Ayrıca yol ve diğer giderlerini karşılamak amacıyla kendisine harcırah olarak 500 kuruş tahsis edilmiştir (BOA., MF.MKT. 179/32, 15 S 1311/ 28 Ağustos 1893; BOA., MF.MKT. 176/123, 18 M 1311/1 Ağustos 1893). Doğrusu, bu kadroya daha önce aylık 500 kuruşla İskenderun Rüşdiyesi muallimi Remzi Efendi atanmış ancak çeşitli sebepler nedeniyle görev yerine fiilen başlayamamıştır (BOA., MF.MKT. 180/15, 19 M 1311/2 Ağustos 1893). Yunus Efendi, H. 1 Ağustos 1309 tarihinde yeni görev yeri Mut Rüşdiye Mektebi'ne gitmiş yerine vekaleten bir muallim-i sâni atanmıştır (BOA., MF.İBT. 34/20, 10 S 1311/22 Ağustos 1893). Mut Rüşdiyesi'ndeki görevinden memnun kalmamış olacak ki bir süre burada öğretmenlik yaptıktan sonra başka bir yere tayin talebinde bulunmuştur (BOA., MF.MKT. 180/113, 1 RA 1309/ 12 Eylül 1893). Yirmi beş yıl boyunca öğretmenlik mesleğini icra eden Yunus Efendi, son olarak Besni Rüşdiyesi Mektebi'nde baş öğretmenlik vazifesini yaparken vefat etmiştir. Vefatından sonra himayesiz kalan evladı Mehmet Rasih (R. 1322 senesinde Kilis Rüşdiyesi'nden üstün başarıyla mezun olmuştur) babasının maârife katkıları ve ahlaki meziyetleri göz önünde bulundurularak Halep

⁶ BOA., MF.İBT. 12/87 (6 L 1296/23 Eylül 1879); Kilis Rüşdiyesi muallim-i evveli Ahmed Hulusi Efendi'nin Ünye Rüşdiyesi muallim-i evvelliğine ta'yin kılınmasından dolayı yerine ma'âş-ı mahsusuyla Dârümuallimin-i Rüşdi'den bu sene ba-şehadetnâme çıkmış olan Osmanpazarlı Hafız Yunus Efendi me'mûr idilüb... MF.İBT. 13/89 (8 Z 1296 /23 Kasım 1879) ; MF. İBT. 13/110 (26 Z 1296/ 11 Aralık 1879).

İdadisi'ne ücretsiz olarak kabul edilmiştir (BOA., MF.MKT. 1001/80, 24 R 1325/6 Haziran 1907).

Yunus Efendi, Kasım 1879'dan Mayıs 1893'e kadar toplam on üç yıl beş ay Kilis Rüşdiyesi'nde görev yapmıştır. Bu tarihte Mut Rüşdiyesi'ne atanmıştır (BOA., MF.MKT. 170/57, 28 L 1310/ 15 Mayıs 1893). Yerine ise Darülmüâllimin mezunu olan⁷ ve Van'a bağlı Başkale Rüşdiyesi'nde muallim-i evvel olarak görev yapan Cemal Efendi, kendi isteği doğrultusunda yol harcırahı almamak kaydıyla atanmıştır (BOA., MF.MKT. 175/64, 3 Z 1310/6 Haziran 1893; MF.İBT. 33/5, 24 M 1311/ 7 Ağustos 1893; TS.MA.e. 1386/77, 1 C 1311/ 10 Aralık 1893). Ancak Cemal Efendi'nin Kilis'e intikali gecikmiş olacak ki Van Maârif Müdürlüğü'ne gönderilen bir yazıda hocanın derhal yeni görev yeri olan Kilis'e hareket etmesi ikaz edilmiştir (BOA., MF.MKT. 184/174, 19 R 1311/ 31 Ekim 1893). Cemal Efendi'nin önceki görev bölgesine Mustafa Hulusi atanmıştır (BOA.,MF.MKT. 184/68, 10 C 1311/19 Aralık 1893). Cemal Efendi Başkale Rüşdiye Mektebi'nde 600 gurus maaş almakta iken Kilis Rüşdiyesi'nde bu miktar 480 gurus düşmüştür. Maaşının artırılmasını talep eden Cemal Efendi'ye nezaret tarafından verilen cevapta, söz konusu göreve kendi isteğiyle atanmış olması sebebiyle maaş zammı konusunda herhangi bir işlem yapılamayacağı bildirilmiştir (BOA., MF.MKT. 194/75, 8 B 1311/15 Ocak 1894). Ayrıca konu ile ilgili Kilis İdare Meclisi tarafından nezarete gönderilen bir yazıda, Cemal Efendi'nin uygun bir şekilde ödüllendirilmesi talep edilmiştir. Ancak, alınan cevaba göre Cemal Efendi'nin gayretini gösteren somut bir delil bulunmadığından şimdilik ödüllendirilmesine gerek olmadığı belirtilmiştir. Buna gerekçe olarak mektepteki öğrenci sayısının on beşi geçmemesi ve hâlâ üç sınıftan oluşuyor olması gösterilmiştir. Cemal Efendi daha sonra gönderdiği bir yazıda, göreve başladığı dönemde öğrenci sayısının yetmiş aştığını ve sınıf sayısının ise dört olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca, bahsedilen on beş öğrencinin yalnızca o yıl şahadetname alan öğrenciler olduğunu açıklamıştır (BOA., MF.MKT. 259/9, 8 M 1313/1 Temmuz 1895). Ödüllendirme ve teşvik bir yana, Talas Mekteb-i Rüşdiyesi muallim-i evveli ile Cemal Efendi arasındaki tartışmaları kapsayan bazı yazışmaların halk nezdinde karışıklıklara yol açabileceği gerekçesiyle hocaya ihtarda dahi bulunulmuştur. Bunun dışında ne yazık ki Cemal Efendi hakkında fazla bir bilgi mevcut değildir (BOA., DH.TMIK.M. 5/60, 30 ZA 1313/ 13 Mayıs 1896).

Cemal Efendi'nin ardından, mektebin baş öğretmenliğine Bekir Efendi tayin edilmiştir. Evvelen Antakya Rüşdiye Mektebi baş öğretmeni görevinde bulunan Bekir Efendi, Meclis-i Kebir-i Maârif tarafından 6 Mart 1895 tarihinde Kilis Rüşdiye Mektebi'ne muallim-i evvel olarak atanmıştır. Bekir Efendi'nin adı ve mahlası konusunda zaman zaman karışıklıklar yaşanmış olup çeşitli kaynaklarda Abdullah Bekir Efendi, Hacı Bekir Efendi, Abdullah Hıfzı Efendi, Bekir Hilmi Efendi gibi farklı isimlerin kullanıldığı gözlemlenmiştir (BOA., MF.MKT. 628/50, 13 B 1321/ 5 Ekim 1903; MF.İBT. 136/47, 5 CA 1321/30 Temmuz 1903; HVS, 1316, s.210, 1317, s.210, 1318, s.225., 1320, s.238, 1321, s.247). Bekir Efendi Meclis-i Maârif'in 620 numaralı kararı ile daha önce görev yaptığı yer olan Antakya Rüşdiyesi'ne atanmış burada mektebin baş öğretmeni vazifesini yürüten Cemal Efendi'yle becayiş yapmıştır⁸ (BOA., MF.İBT. 141/13, 24 Ş 1321/15 Kasım 1903; Sabah, Nr.5031, s.1, 6 Şaban 1321/28 Ekim 1903).

Bekir Efendi'nin ardından mektebin muallim-i evvelik görevini, Antakya Rüşdiyesi'nden nakil edilen Cemal Efendi devralmıştır. R.1305 yılında Dârülmüallimin'den

⁷Kilis Rüşdiyesi mu'âllim-i evveli Cemal Efendi....Dârü'l-mu'âllimin Mezunlarından olup..... BOA., MF.İBT. 48/87 (8 B 1313/25 Aralık 1895).

⁸ BOA., MF.İBT. 141/13 (24 Ş 1321/15 Kasım 1903) ; Sabah, Nr.5031, s.1 (6 Şaban 1321/28 Ekim 1903).

ikinci olarak mezun olmuş⁹ Cemal Efendi, bu tarihten sonra sürekli olarak birinci sınıf rüşdiye mekteplerinde muallimlik yapmıştır (BOA., MF.İBT. 470/64, 9 Z 1331/9 Kasım 1913). Ancak Cemal Efendi'nin tayini bir dizi sıkıntılı olayın ardından gerçekleşmiştir. Daha önceki görev yeri olan Antakya Rüşdiyesi'nde yerel halk, memurlar, bölgede görev yapan binbaşı ve öğretmenler ile problemler yaşamıştır. Bu durum üzerine Maârif Nezareti ve Halep Maârif Müdürlüğü'ne çok sayıda şikâyet dilekçesi ulaşmıştır. Bu dilekçelere göre Cemal Efendi, diğer öğretmenleri küçümsemiş, çoğu kez maaşlarında kesinti yapma ihtarında bulunmuş ve işlerinin ehli olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca dönemin Antakya binbaşı Mehmet Said Edip Efendi ile yaşadığı bazı tartışmalar, mahkeme aşamasına kadar ilerlemiş ve konu nezarete dahi intikal etmiştir. Birkaç kez Halep Maârif Müdürlüğü tarafından yazılı ihtarda bulunulan Cemal Efendi iddiaları reddetmiş olsa da Maârif Meclisi, 15 Kasım 1903 tarihinde Cemal Efendi'nin uzun süreli bir öğretmen olmasına saygı göstererek Kilis Rüşdiye Mektebi muallimi Bekir Efendi ile yer değiştirmesine karar vermiştir (BOA., MF.MKT. 628/50, 13 B 1321/ 5 Ekim 1903; MF.MKT. 766/72, 3 Z 1321/20 Şubat 1904). Daha sonra yerel halkın ileri gelenlerinden iki şahıs ile Cemal Efendi Maârif Nezareti'ne ayrı ayrı telgraflar göndererek Cemal Efendi'nin Antakya'daki görevine devam etmesini istemişlerdir. Cemal Efendi'nin iddiasına göre Kilis Rüşdiyesi muallimi Bekir Efendi, daha önce Antakya muallimi olarak görev yapmış ve buranın hem uzak hem de gelişmemiş olmasından dolayı Kilis'e tayin olmuştur. Ancak Cemal Efendi, Antakya'yı mamur ettiğini, mektebi düzene soktuğunu ve öğrenci sayısını artırmış olduğunu belirtmiş, bu sebeple de Kilis Rüşdiyesi muallimi Bekir Efendi'nin yeniden Antakya'ya tayin istediğini ifade etmiştir. Buna karşın Maârif Nezareti, rüşdiye idaresine bir yazı göndererek Cemal Efendi'nin Antakya Rüşdiyesi'ndeki görevine devam edemeyeceği ve yeni görev bölgesi olan Kilis'e derhal intikal etmesi hususunda uyarıda bulunmuştur (BOA., MF.İBT. 144/89, 23 Ş 1321/14 Kasım 1903; MF.İBT. 145/23, 19 Z 1321/7 Mart 1904). Kilis'te 13 yıl kadar muallim-i evvel olarak görev yapan Cemal Efendi, 1913 yılında Tedrisat-ı İbtidaiyye Müfettişi pozisyonu için başvuruda bulunmuştur. Ancak, ilgili koşulları karşılamadığı gerekçesiyle başvurusu reddedilmiştir (BOA., MF.İBT. 470/64, (9 Z 1331/9 Kasım 1913).

Uzun yıllar Kilis Rüşdiyesi'nde muallim-i evvel olarak görev yapan Cemal Efendi, 1910 yılında vilayet nezareti tarafından İstanbul'da görevlendirilmişken, Kilis Rüşdiye Mektebi'nin 1910 yılı itibarıyla numune rüşdiye mektebi statüsüne kavuşacağını duymuş ve bunun sonucunda kendi ahvalinin ne olacağına dair endişelerini nezarete bildirmiştir. Nezaret tarafından verilen yanıtta ise Kilis Rüşdiye Mektebi'nin numune rüşdiyesine dönüşümü sonrası Cemal Efendi'nin görev durumunun inceleneceği belirtilmiştir (BOA., MF.İBT. 266/73, (9 RA 1328/21 Mart 1910; MF.İBT. 267/76, 23 RA 1328/4 Nisan 1910). Dönemine denk gelen Hicaz Demiryolu resmi açılışına katılmak için izin istemiş ancak çeşitli sebeplerle kendisine izin çıkmamıştır (BOA. MF.İBT. 212/58, 1 B 1326/30 Temmuz 1908).

İkinci Öğretmen (Muallim-i Sani) Kadroları

Mektebin ilk başöğretmen yardımcısı (muallim-i sâni) kadrosuna kuvvetle muhtemel İbrahim Efendi atanmıştır. Muallim-i sânilikle ilgili en eski belge, H. 7 Muharrem 1290 (7 Mart 1873) tarihine dayanmaktadır ve bu tarih mektebin kuruluş yılı olan 1286 (1869-70) yılıyla örtüşmektedir. Bu durum, İbrahim Efendi'nin ilk muallim-i sâni olma olasılığını güçlendirmektedir. İlgili belgede mahallenin eşrafı, İbrahim Efendi'nin mesleki olarak yeterli deneyime sahip olmadığını ve bu durumun mektebin gelişmesine engel teşkil edebileceği noktasında endişelerini belirtmişlerdir. Bu nedenle İbrahim Efendi'nin görevden alınarak

⁹ Bazı kaynaklarda kendi söylemiyle ikinci olduğunu beyan etmişken bazı kaynaklarda ise birinci olduğunu beyan etmiştir.*Acizleri 305 senesi mayısından Dârü'l-mu'âlliminden sınıfın birinci olarak ('aliyyü'l-'alâ) derecede şehâdetnâme ile çıktım...*BOA., MF.İBT. 266/73 (9 RA 1328/21 Mart 1910).

yerine mahalli ulemadan Ebubekir Efendi'nin atanması istenmiştir. Ancak İbrahim Efendi ile babası şifreli bir telgraf göndererek yerine düşünülen Ebubekir Efendi'nin bu görev için yeterli olmadığını ifade etmiş ve meselenin arkasında bazı fesatlar olduğunu belirtmişlerdir. Nezaret ise bu iddialar karşısında aksiyon alarak adı geçen iki muallimi incelemeye tabi tutmuştur. Bu doğrultuda nezaret, iki muallimi de sınava alacağını ve olayın gerçek boyutunu bu şekilde ortaya çıkaracağını belirtmiştir (BOA., MF.MKT. 9/67, 7 M 1290/1 Mart 1873). Yapılan tahkikat sonucunda İbrahim Efendi sınavdan geçmiş ve görevine devam etmesine karar verilmiştir (BOA., MF.İBT. 3/48, 22 RA 1290/20 Mayıs 1873). Maârif Nezareti, Adana mektebi muallim-i evveli Mahmut Hulusi Efendi aracılığıyla İbrahim Efendi'yi sınava tabi tutmuştur. İbrahim Efendi bu sınavda yirmi altı puan almış ve Maârif-i Umumiye Nizamnamesi gereğince 25 ve üzeri puan alanların muallimlik görevine atanabileceği belirtilmiştir. Ebubekir Efendi hakkında ise yeni açılan Dulkadiye veya Kozan rüşdiye mekteplerine muallim-i sâni olarak atanabileceği kararı verilmiştir. Ayrıca İbrahim Efendi sınavda her ne kadar başarılı da olsa nezaret tarafından ilerleyen süreçte daha fazla gayret göstermesi adına yazılı bir ihtarda bulunulmuştur (BOA., MF.İBT. 3/107, 3 ZA 1290/23 Aralık 1873).

İbrahim Efendi'nin ardından Kilisli Aşkarzade Yusuf Efendi, muallim-i sânilik görevini üstlenmiştir. Bu dönemde kaynağını belirlemek mümkün olmayan ve isimsiz bir biyografide gerek Yusuf Efendi'nin kişiliği gerekse de Kilis Rüşdiye Mektebi hakkında önemli bilgiler sunulmaktadır. Bu metin söz konusu döneme dair derinlemesine bir bakış açısı sunduğundan bazı kısımlar aktarılmıştır.

“Bizim zamanımızda rüşdiye eğitimi dört yıldır. Her Kur'an'ı hatmetmiş (tamamlamış) çocuk bu okula kabul edilirdi. O dönemde rüşdiyede iki öğretmen bulunurdu: Biri 'muallim-i evvel' (birinci öğretmen), diğeri 'muallim-i sani' (ikinci öğretmen). Muallim-i evvel İstanbul'dan gelir, muallim-i sani ise yerli biri olurdu ve aynı zamanda yazı hocalığı da yapardı. Muallim-i evvel Yunus Efendi isminde biriydi. Şu anki temyiz mahkemesi üyelerinden Niyazi Bey'in babasıydı. Muallim-i sâni ise Kilisli Aşkârzâde Yusuf Efendi isimli bir şahıstı. Çok kıymetli bir hattattı. Sülûs, nesih ve talik yazılarında eşsizdi. Ayrıca iyi bir hakkak (oyma sanatçısı) idi. Hükümetin resmi mühürlerini ve ileri gelenlerin kişisel mühürlerini hep o yapardı. İşte o dönemin hocalarının çabasına bakmalı ki yalnızca Kur'an okumayı bilen bir çocuğa rüşdiyede tüm bu dersleri öğretirlerdi. Üstelik bütün yük muallim-i evvelin üzerindeydi, çünkü muallim-i sani fen bilgisi bilmezdi. O zamanlar rüşdiyede okutulan dersler arasında matematik (hesap), geometri (hendese), coğrafya, tarih, Arapça yazı (kitab-i Arabiye), Farsça, mantık gibi dersler vardı. Arapçadan 'Emsile, Bina, Maksud, Evamil, İzhar', mantıktan 'İsagoci', Farsçadan ise 'Nasihatü'l-Hükema, Pend-i Attar ve Gülistan' okunurdu. Şimdi dönüp bakınca, o minik çocuklara bu dersleri öğreten hocaların gayretine ve emeğine hayret ediyorum” (İBB, Atatürk Kitaplığı, Nr: Bel_Mtf_006413).

11 Haziran 1879 tarihinde, Yusuf Efendi'ye muallim-i sânilik payesinin yanı sıra rik'a muallimliği de verilmiş olup bu görevi için aylık seksen gurus maaş tahsis edilmiştir (BOA., MF.MKT. 62/164, 20 C1296/11 Haziran 1879). Mayıs 1888'de otuz kişinin imzası bulunan yerel eşraf tarafından sadarete bir arzuhal sunulmuştur. Arzuhalde Yusuf Efendi'nin ulûm-ı inşâ ve hat sanatı alanlarında yaşlılarından çok daha ileri seviyede bulunduğu, yıllarca Kilis Rüşdiyesi'nde bu alanlarda başarılı öğrencilerin yetişmesini sağladığı zikredilmiştir. Ancak buna rağmen, Halep Maârif Müdürü Kemal Efendi tarafından hiçbir gerekçe ve soruşturma yapılmaksızın görevden alınmış ve yerine Bâb Rüşdiyesi muallimi Abdullah Efendi atandığından yakınılmıştır. Bu atama yerel halk tarafından büyük bir tepkiyle karşılanmış, mahalle ileri gelenleri yeni atanan hocanın yetersiz olduğunu ve Yusuf Efendi'nin mektebin gelişimine yıllarca sağladığı katkıların göz ardı edilmemesi gerektiğini

vurgulayarak hem öğrenciler hem de halk adına Yusuf Efendi'nin görevine iade edilmesini talep etmişlerdir (BOA., MF.MKT., 98/141, 20 B 1305/2 Nisan 1888).

Yusuf Efendi'nin ardından muallim-i sânilik görevi Abdullah (Hıfzı) Efendi tarafından devralınmış ve Hıfzı Efendi bu görevi uzun bir müddet yapmıştır. Elimizdeki hizmet cetveline göre Abdullah Efendi'nin ilk görev yeri aylık 310 gurusu aylıkla Bâb Rüşdiye'si olmuştur. Bu göreve 1875 yılında atanmış olan Abdullah Efendi, burada on iki sene görev yaptıktan sonra 313 gurusu maaşla Kilis Rüşdiye Mektebi'ne hem hat hocalığı hem de muallim-i sâni olarak tayin edilmiştir (BOA., MF.İBT. 282/83, 10 Ş 1328/17 Ağustos 1910). Mektebin rik'a muallimliğine atanma talebi yanlılıkla Bâb Rüşdiye Mektebi rik'a muallimliği başvurusu olarak kaydedilmiş ve nezaretçe de kabul edilmiştir. Bu durum daha sonra fark edilmiş ve düzeltme yapılmıştır (BOA., MF.MKT. 101/102, 29 Z 1305/6 Eylül 1888). Böylece Kilis Rüşdiye Mektebi'ne ait rik'a muallimliği Abdullah Efendi'ye verilmiştir (BOA., MF.İBT. 22/72, 2 S 1306/8 Ekim 1888).

1896 yılında, Abdullah Hıfzı Efendi, oğlunun mesane hastalığına yakalanmış olduğunu beyan ederek Maârif Nezâreti'ne bir yazı yazmıştır. Yazısında, Antep'ten olumlu bir tedavi alamadığını ve tedavi için Halep'e gitmesinin zaruri olduğunu belirtmiş, bu sebeple de bir aylık izin talep etmiştir. Maârif Nezâreti ise bu dönemde rüşdiye mekteplerinin sınav zamanlarının olduğunu ancak belirtilen mazeretin geçerli ve zorunlu olduğu için yerine bir vekil öğretmen atanması şartıyla iznin uygun görüldüğünü Halep Maârif Müdürlüğüne bildirmiştir. Daha sonraki süreçlerde Hac farizasını yerine getirmek amacıyla tekrar nezarete başvuran Abdullah Efendi, izin talebinin yanı sıra bu süre zarfındaki maaşını da talep etmiştir. Ancak muhasebe, vekil öğretmene maaş ödenmesi hususunda vekil maaşının asıl maaşla aynı olamayacağı ve Abdullah Efendi'nin maaşından kesinti yapılmak suretiyle izin talebinin onaylanabileceğini bildirmiştir. Bu süreçler, mektepte izin işlemlerinin nasıl yürütüldüğüne dair önemli örnekler teşkil etmektedir¹⁰ (BOA., MF.MKT. 323/53, 12 L 1313/27 Mart 1896; MF.MKT. 314/17, 7 ZA 1313/20 Nisan 1896; MF.MKT. 1014/88, 8 CA 1325/19 Haziran 1907).

1900 yılında Abdullah Efendi'ye aylık 750 kuruş aylıkla Zor Rüşdiye Mektebi muallimliği görevi teklif edilmiştir. Bu teklifi kabul etmesi durumunda yerine bir vekil öğretmen atanarak en kısa süre içinde Zor Rüşdiyesi'ne gitmesi istenmiştir (BOA., MF.MKT. 476/75, 11 N 1317/13 Ocak 1900). Abdullah Efendi, teklif edilen Zor Mekteb-i Rüşdiyesi muallimliği görevini kabul etmeyerek 1910 yılına kadar Kilis Rüşdiye Mektebi'nde görevine devam etmiştir. 1895 yılında Salis Nişanı ile ödüllendirilen Abdullah Hıfzı Efendi 1910 senesinde 270 gurusu aylıkla emekliye ayrılmıştır. Abdullah Efendi'nin hizmet süresi toplam otuz dört sene dört ay on gün olup açıkta kaldığı süre ise yalnızca yirmi yedi gündür. Otuz seneyi aşkın bir süre boyunca devlete hizmet eden Abdullah Efendi, yirmi yedi yaşında göreve başlamış ve altmış beş yaşında emekliye ayrılmıştır (HVS, H.1326; BOA., MF.İBT. 282/83, 10 Ş 1328/ 17 Ağustos 1910). Abdullah Efendi'nin ardından muallim-i sânilik görevine Hafız Ahmet Efendi atanmış olsa da hoca hakkında malumata ulaşılamamıştır (BOA., MF.İBT. 451/79, 9 L 1331/11 Eylül 1913).

Üçüncü Öğretmen (Muallim-i Salislik) Kadrosu

Mektepte yıllar içinde öğrenci sayısında artışlar gözlemlenmiş ve bu durum, öğretici kadrosunda zaman zaman sorunlara yol açmıştır. 1910'da Halep Maârif Müdürü tarafından Nezârete gönderilen bir yazıda, 8 Ekim 1910 tarihi itibarıyla ders yılına başlanan Kilis Rüşdiye Mektebi'nde yüz on öğrenciye eğitim verildiği ancak toplamda sadece dört muallimin

¹⁰ Hastalık izinleri için bkz. BOA., MF.MKT. 323/53 (12 L 1313/27 Mart 1896); MF.MKT. 314/17 (7 ZA 1313/20 Nisan 1896). Hac izni için ayrıca bkz. MF.MKT. 1014/88 (8 CA 1325/19 Haziran 1907).

görevde olduğu belirtilmiştir. Dönemin başlamasının ardından gerçekleştirilen toplantı sonucunda, hat mualliminin diğer derslere müdahale etmemesi kararı alınmış bu sebeple de bir muallimin daha istihdam edilmesine ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, hademelik pozisyonu için bir kişinin daha işe alınması gerektiği yine Halep Maârif Müdürü tarafından nezarete iletilmiştir (BOA., MF.İBT. 395/16, 12 L 1328/17 Ekim 1910). Bu hususta yazı hocalığının yanında muallim-i salislik görevinde ilk kez Yusuf Cemal Efendi görülmektedir (HVS, H.1315, s.196). Yaklaşık bir yıl boyunca görev yapan Yusuf Cemal Efendi'den sonra muallim-i salislik görevine Mahmut Efendi tayin edilmiştir (HVS, H.1316, s.210). 1898 yılında göreve başlayan Mahmut Efendi, uzun yıllar boyunca Kilis Rüşdiye Mektebi'nde muallim-i salislik görevini sürdürmüştür. Halep Vilayet Salnamesi'ne göre, H.1306 (1888) tarihinde göreve başlamış olan Mahmut Efendi, 1908 yılına kadar görevini ifa etmiştir. Yine mektep idaresi vasıtasıyla nezarete gönderilen muallim devam cetvellerine göre 10 Eylül 1913'e değin bu mektepte aktif olarak görevde olduğu kayıtlıdır (Bkz. HVS., H.1317, s.210; H.1318, s.225; H.1320, s.238; H.1321, s.247; H.1322, s.271; H.1323, s.267; H.1324, s.254; BOA., MF.İBT. 451/79, 9 L 1331/11 Eylül 1913).

Artan öğrenci sayısına paralel olarak 1901 yılından itibaren mektebin öğretici kadrosunda değişiklikler olmuştur. Bu bağlamda muallim-i evvel, sâni, salis ve hat muallimlerinin haricinde seyyar muallimlere de gereksinim duyulduğu tespit edilmiştir. Bu ihtiyaçlar doğrultusunda dönemin Halep Maârif Müdürü Mahmut Celalettin Bey'in teklifiyle, aslen Kilisli olup Halep İdadisi mezunu olan Hüseyin Efendi, mektep kadrosuna atanmıştır (BOA., MF.MKT., 617/14, 20 B 1319/2 Kasım 1901; MF.İBT. 107/46, (19 N 1319/30 Aralık 1901).

Tablo 3. Kilis Rüşdiye Mektebi'nin Öğretici Kadrosu ve Görev Süreleri

Muallim-i Evvel	Görev Süresi	Muallim-i Sani	Görev Süresi	Muallim-i Salis	Görev Süresi	Hat Muallimi	Görev Süresi	Seyyar Muallim	Görev Süresi
Ahmet Hulusi Efendi	1878-1879	İbrahim Efendi	Bilinmiyor	Yusuf Cemal Efendi	1897-1898	İbrahim Efendi	Bilinmiyor	Hüseyin Efendi	1901-....
Yunus Efendi	1879-1893	Aşkarzade Yusuf Efendi (Kilisli)	Bilinmiyor-1888	Mahmut Efendi	1898-1913...	Aşkarzade Yusuf Efendi	1879-1888		
Cemal Efendi (1.)	1893-1895	Abdullah Efendi	1888-1910 Emekli			Abdullah Efendi	1888-1910 Emekli		
Bekir Efendi	1895-1903	Ahmet Hafız Efendi	1910-...						
Cemal Efendi (2.)	1903-...								

Eğitim-Öğretim

İstanbul, vilayet merkezlerindeki rüşdiye ders programları ile sancak ve kazalardaki rüşdiyelerin ders programları arasında bazı farklılıklar bulunmaktaydı. Ders saatleri

farklılıkların yanı sıra, İstanbul ve vilayet merkezlerindeki rüşdiyelerin programlarında ahlâk ve ilm-i eşya derslerinin okutulduğu dikkat çekmektedir. Öte yandan, 1900'lere değin mevcutları günden güne artış gösteren rüşdiyelerde Türkçe dersinin daha öne çıkarıldığı gözlemlenmektedir (Ünal, 2015, s.17-18).

Tablo 4. İstanbul ve Vilayet Merkezleri Haricindeki Rüşdiye Mekteplerinde Okutulan Dersler ve Haftalık Saatleri (Salnâme-i Nezaret-i Maârif-i Umumiye, H.1316, s.358; H.1317, s.402).

<i>Derslerin Adı</i>	<i>1.Sene/Haftalık Saat</i>	<i>2.Sene/Haftalık Saat</i>	<i>3.Sene/Haftalık Saat</i>
<i>Ma' Tecvid Kur'an-ı Kerim Ulum-ı Diniyye</i>	3	2	2
<i>Türkçe</i>	7	6	4
<i>Arabi</i>	1	2	2
<i>Farisi</i>	0	1	2
<i>Fransızca</i>	0	0	3
<i>Hesab</i>	2	2	2
<i>Hendese</i>	0	0	1
<i>Coğrafya</i>	2	2	2
<i>Tarih</i>	0	2	2
<i>Malûmat-ı Nâfi'a</i>	1	1	1
<i>Hüsn-ı Hat</i>	1	1	1
<i>Resim</i>	1	1	1
Toplam	18	20	23

Tabloda yer alan Fransızca dersi, esasında taşra bölgelerinde idadilerle birleştirilen rüşdiyelerin üçüncü sınıfına ait bir derstir¹¹. Ayrıca 1869 tarihli Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nde, devlet mekteplerinde yabancı dil olarak Arapça ve Farsçanın yanı sıra Fransızcanın da öğretilmesi öngörülmüştür. Nizamnâme'ye göre, ticaret merkezlerinde bulunan erkek rüşdiye mekteplerinde zeki ve istekli olan son sınıf öğrencilerine Fransızca dersinin verilmesi kararlaştırılmıştır (Demiryürek, 2013, 130-131). Ancak Nezaret tarafından belirlenen bu programların taşra mekteplerinde ne ölçüde uygulanabildiği muammadır. Örneğin Kilis Rüşdiye Mektebi'nde açılışı takip eden yedi yıl boyunca riyaîye ve coğrafya dersleri işlenememiştir (BOA., MF.MKT. 57/174, 8 R 1295/5 Eylül 1878). 1888 yılında Halep Maârif Müdürü tarafından Maârif Nezâreti'ne yazılan bir yazıda Urfa, Maraş, Kilis, Gaziantep, Antakya gibi şehirlerin stratejik konumlarına vurgu yapılmış, şehirlerin ahalisi tarafından Fransızca dilinin öğrenilmesi arzu edilmiştir. Fakat, bu dilleri öğretecek muallimlerin maaşları için bütçede herhangi bir tahsisat bulunmadığından mekteplerin bütçelerinde gerekli düzenlemelerin yapılması, böylece muallimlerin tayin edilebileceği ifade edilmiştir. Halep Maârif Müdürü tezkeresinden hareketle, Kilis ve yukarıda bahsedilen şehirlerde bu tarihe kadar Fransızca eğitiminin verilemediği anlaşılmaktadır (MF.MKT. 99/70, 30 B 1305/12 Nisan 1888). Kilis Rüşdiyesi'nde Fransızca dersiyle ilgili yaşanan bu problem ancak 1909 yılında çözülebilmıştır. Fransızca dersi, mektebin Muallim-i Evveli Cemal Efendi tarafından okutulmaya başlanmıştır. Bu tarihten sonra Fransızca dersi, Kilis Rüşdiyesi ikinci sınıf öğrencilerine haftada bir saat, üçüncü sınıf öğrencilerine ise haftada iki saat olarak verilmiştir (BOA., MF.İBT. 253/41, 9 Z 1327/22 Aralık 1909).

¹¹ Burada görünen Fransızca dersi aslında taşrada idadiler ile birleştirilen rüşdiyelerin 3.sınıfına aittir. Ünal, 2015, s.17.

Tablo 5. İstanbul ve Vilayetlerdeki Rüşdiye Mekteplerinde Okutulan Dersler ve Haftalık Saatleri (Ünal, 2015, s.18.)

<i>Derslerin Adı</i>	<i>1.Sene/Haftalık Saat</i>	<i>2.Sene/Haftalık Saat</i>	<i>3.Sene/Haftalık Saat</i>
<i>Tecvitli Kur'an-ı Kerim ve Dini İlimler</i>	3	3	3
<i>Türkçe</i>	6	5	3
<i>Ahlak</i>	1	1	0
<i>Arapça</i>	2	2	2
<i>Farsça</i>	0	2	2
<i>Fransızca</i>	0	0	3
<i>Hesap</i>	2	2	2
<i>Hendese</i>	0	0	1
<i>Coğrafya</i>	2	2	2
<i>Tarih</i>	0	2	2
<i>İlm-i Eşya</i>	1	1	1
<i>Hıfzısıhha</i>	0	0	1
<i>Hüsn-ü Hat</i>	2	1	1
<i>Resim</i>	1	1	1
Toplam	20	22	24

Tabloda verilen ders programı, 1904 yılı itibarıyla Maârif Nezâreti tarafından değiştirilmiştir. Değişiklik yalnızca rüşdiye mektepleriyle sınırlı olmayıp maârif teşkilatı içerisinde yer alan bütün mektepleri kapsamıştır. Nezâretin bu güncellemesinin ardından rüşdiye mekteplerinin ders programı aşağıda verilen tablodaki şekilde yeniden düzenlenmiştir.

Tablo 6. 1904 Yılında Yapılan Düzenleme Sonrasında Rüşdiye Mekteplerinde Okutulan Dersler ve Haftalık Saatleri (BOA., İ.MF. 10/24 (7 CA 1322/20 Temmuz 1904).

<i>1.Sene</i>		<i>2.Sene</i>		<i>3.Sene</i>	
<i>Dersler</i>	<i>Haftalık Saati</i>	<i>Dersler</i>	<i>Haftalık Saati</i>	<i>Dersler</i>	<i>Haftalık Saati</i>
<i>Kurân-ı Kerim ma'Tecvid</i>	6	<i>Kurân-ı Kerim ma'Tecvid</i>	1	<i>Kurân-ı Kerim ma'Tecvid</i>	1
<i>İlm-i Hal</i>	2	<i>İlm-i Hal</i>	2	<i>Ulûm-ı Diniye</i>	2
<i>Türkçe</i>	4	<i>Türkçe</i>	3	<i>Ahlak</i>	1
<i>Sarf-ı Arabi</i>	2	<i>Sarf ve Nahiv-i Arabi</i>	4	<i>Kavâid-i Osmâniye ve Kitabet</i>	4
<i>Hesab</i>	2	<i>Farısı</i>	2	<i>Nahiv-i Arabi</i>	3
<i>Muhtasar Coğrafya-i Osmani</i>	2	<i>Ahlak</i>	1	<i>Farısı</i>	2
<i>Hüs-i Hatt</i>	2	<i>Hesab</i>	2	<i>Hesab ve Hendese</i>	3
<i>Ahlak</i>	1	<i>Coğrafya</i>	2	<i>Tarih-i Osmâni</i>	1
<i>Kıraat</i>	2	<i>Tarih</i>	1	<i>Coğrafya</i>	2
		<i>Hüsn-i Hatt</i>	2	<i>Malûmat-ı Zirâiye</i>	1
		<i>Malumat-ı Zirâiye</i>	1	<i>Hüsn-i Hatt ve Resim</i>	2
		<i>Resim ve Hatt</i>	2	<i>Hıfzısıhha</i>	1
Toplam	23 Saat	Toplam	23 Saat	Toplam	23 Saat

Kilis Rüşdiye Mektebi'nin ilk zamanlarına ilişkin eğitim-öğretim sürecini aydınlatacak doğrudan bir kaynak bulunmamakla birlikte nezâret tarafından belirlenen rüşdiye ders programına büyük oranda riayet edildiği söylenebilir. Daha sonraki yıllarda nezâret tarafından periyodik olarak talep edilen imtihan ve devam cetvellerinde hem hangi derslerin verildiği

hem de öğrencilerin bu derslerdeki başarı oranları tespit edilebilmektedir. Mektebin ilk yıllarına ait cetvellere ulaşılamadığından hangi derslerin işlendiğini tam olarak belirlenememektedir. Ancak, Maârif Nezâreti'nden birkaç kitap ve risalenin talep edildiği tezkereler, o yıllarda mektepte hangi derslerin işlendiği konusunda kısmi bilgiler sunmaktadır. Bu bağlamda mektebin ilk yıllarında Tarih, Coğrafya, Türkçe ve Hat gibi derslerin verildiği bilinmektedir (BOA., MF.MKT. 6/136, 20 Ş 1289/ 23 Ekim 1872; BOA., MF. MKT. 8/96, 23 ZA 1289/22 Ocak 1873).

1894 eğitim-öğretim yılına ait imtihan cetveline bakıldığında eğitim süresi dört yıl olan Kilis Mekteb-i Rüşdiyesi'nde Hendese, Hesap, Osmanlı Türkçesi, Arapça, Farsça, Din Bilgisi, Tarih, Hat, İnşa ve Coğrafya dersleri okutulmuştur. Bu dönemde mektebin birinci sınıfındaki öğrenci mevcudu on beş olup bunlardan beşi geçer not alamamış, bir öğrenci ise sınava girmediği için sınıf tekrarına bırakılmıştır. Başarıyla dönemlerini bitiren ve bir üst sınıfa geçen öğrenci mevcudu ise dokuz olarak kaydedilmiştir (BOA., MF.MKT. 259/9-1, 15 M 1312/19 Temmuz 1894).

Mektebin ikinci sınıf kontenjanı on olmakla birlikte bir öğrenci sınava girmemiş, üç öğrenci ise yeterli puana ulaşamadığı için sınıf tekrarına bırakılmıştır. Bu durumda, dönemi başarıyla tamamlayıp bir üst sınıfa geçen öğrenci sayısı altı olurken başarısız olan öğrenci mevcudu ise dört olmuştur (BOA., MF.MKT. 259/9-1, 15 M 1312/19 Temmuz 1894).

1894 yılı itibarıyla Kilis Rüşdiyesi'nin üçüncü sınıfında yirmi öğrenci eğitim görmüştür. Bu öğrencilerden ikisi çeşitli sebeplerle sınava girememiş, yedisi ise geçer not alamadığı için sınıf tekrarına bırakılmıştır. Dönemi başarıyla tamamlayıp dördüncü sınıfa geçen öğrenci sayısı on bir, sınıf tekrarına kalan öğrenci sayısı ise dokuz olarak belirtilmiştir (BOA., MF.MKT. 259/9-2, 15 M 1312/19 Temmuz 1894).

Son sınıf öğrencilerinin durumuna bakıldığında, otuz iki öğrenciden yalnızca on yedisi başarıyla mektebi tamamlayıp diploma almaya hak kazanmıştır. Üç öğrenci sınavlara girmemiş, on iki öğrenci ise geçer not alamadığı için sınıf tekrarına bırakılmıştır. Bu dönemde mektebin öğretim kadrosunda muallim-i evvel olarak Cemal Efendi, sâni ve hat muallimi olarak ise Abdullah Efendi görev yapmıştır. Mehmet Efendi ise mektebin bevvâbı olarak kaydedilmiştir. Hoca sayısı iki olmasına rağmen sınav tutanağı bir heyetinin incelemesine sunulmuştur. Bu mümeyyiz heyeti dokuz üyeden mürekkep olup her dersin uzmanlık alanına göre bir mümeyyiz belirlenmiştir. Örneğin hüsn-i hat mümeyyizi olarak tahrirat kâtibi, ulum-ı diniye ve Arabi derslerinin mümeyyizi olarak ise müftü seçilmiştir. Düzenlenen sınav cetveli bu heyetten sonra Kilis Valisinin başkanlığındaki meclise gönderilmiş ve burada onandıktan sonra Halep Maârif Müdürlüğü'ne iletilmiştir (BOA., MF.MKT. 259/9-2, 15 M 1312/19 Temmuz 1894; MF.İBT. 39/8-1, 9 ZA 1311/14 Mayıs 1894).

Kilis Rüşdiyesi'nin öğrenci mevcudunda zaman zaman artışlar yaşanırken bazen de azalmalar olmuştur. 1894 yılının temmuz ayında öğrenci mevcudu yetmiş yedi iken yıl sonuna doğru bu sayı seksen üçe yükselmiştir. Ancak, 1896 yılında öğrenci sayısı altmışa ve 1897 yılında daha da azalarak elli yediye gerilemiştir. Bununla birlikte bir yıl sonra öğrenci mevcudunun tekrar seksen üçe yükseldiği Halep Vilayet Sınavnamelerinden tespit edilebilmektedir (HVS, H.1312, s.210; H.1314, s.193; H.1315, s.196; H.1316, s.210; BOA., MF.MKT. 259/9, 15 M 1312/19 Temmuz 1894). Öğrenci sayısındaki bu dalgalanmaların sebeplerine bakıldığında mektebin coğrafi konumu, devletin siyasi ve ekonomik durumu ve mektebe tayin edilen hocaların önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Bazen mektep hocaları, mahalli zevat tarafından benimsenmiş, yerel halkın eğitim kanalına daha fazla katılım göstermesine vesile olmuştur. Fakat bazen de hocalar bölge ahalisi ile çeşitli sorunlar yaşamış bu da halkın eğitime olan katkısının kaybedilmesine ve ahalinin çocuklarını mektebe göndermemelerine neden olmuştur. Örneğin, Antakya Rüşdiyesi muallim-i evveli Cemal

Efendi hakkında birçok kez Halep Maârif Müdürlüğü'ne ve Maârif Nezâreti'ne şikâyetle bulunulmuştur. Şikâyetlerde, hocanın mektebe gelmeden önce öğrenci sayısının fazla olduğu, ancak hocanın etkisiyle mektebin gelişiminin gün geçtikçe gerilediği belirtilmiştir. Ayrıca birçok velinin, hocadan dolayı çocuklarını mektebe kaydettirmemek istemediği nezârete iletilmiştir (BOA., MF.MKT. 628/50, 13 B 1321/ 5 Ekim 1903).

1903-1904 eğitim öğretim yılına ait ders programına göre birinci sınıf öğrencilerinin tamamı Müslüman olup sayıları yirmi sekiz idi. Aynı yılda gerçekleştirilen sınavlara birinci sınıf öğrencilerinin hepsi katılmıştır. İki öğrenci hakkında, yeterli not alamadıkları gerekçesiyle gelecek eğitim öğretim yılı başında tekrar sınav edilmeleri kararı verilmiştir. Ayrıca sınavlara girip de iki dersten geçer not alamayan ve sınıf tekrarına bırakılan öğrenci sayısı ise on iki olarak kaydedilmiştir. Üst üste sınıf tekrarından dolayı mektepten uzaklaştırılan öğrenci sayısı bir olarak belirtilmiştir. Bu durumda, 1903-1904 eğitim öğretim yılı sonunda başarılı olan öğrenci mevcudu ise on üç olmuştur (BOA., MF.İBT. 147/74, 16 R 1322/30 Haziran 1904).

1903-1904 eğitim öğretim yılı itibarıyla ikinci sınıf öğrenci mevcudu on dört olduğu ve bütün öğrencilerin Müslüman olduğu notu düşülmüştür. Öğrencilerden on ikisi sınavlara katılmış ve başarılı olan tüm öğrenciler, dereceleri farklı olmakla birlikte bir üst sınıfa geçmiştir. Ayrıca bu yıl mektep programdaki ders sayısında bir artış gözlemlenmiştir. Daha önceki yıllar baz alındığında sadece birinci sınıfta okutulan Hendese, Tarih ve Farsça gibi dersler, bu dönemde ikinci ve üçüncü sınıflarda da okutulmuştur. Bu durum, Kilis Mektebi-i Rüşdiyesi idaresinin Maârif Nezâreti ve Halep Vilayeti Maârif Müdürlüğü ile daimî bir surette iletişim içerisinde olduğunu göstermektedir (BOA., MF.İBT. 147/74, 16 R 1322/30 Haziran 1904).

1903-1904 eğitim öğretim yılı son sınıf öğrencilerinin mevcudu on altı olup, tamamı Müslüman öğrencilerden oluşmaktaydı. Öğrencilerden üçü geçer not alamadıkları için sınıf tekrarına kalmış, geriye kalan on iki öğrenci ise farklı başarı dereceleri ile diploma almış ve mezun olmuştur. Bazı öğrenciler, başarısızlık nedeniyle bir yıl daha devam etmek zorunda kalsa da Kilis Rüşdiyesi'nde mezuniyet oranının yüksek olduğunu gözlemlenmektedir (BOA., MF.İBT. 147/74, 16 R 1322/30 Haziran 1904). 1904 yılı itibarıyla Kilis Rüşdiye Mektebi'nde, Arif Efendi adında bir öğrenci hiçbir dersin sınavına katılmamıştır. Bu dönemde mektebin öğretim kadrosunda şu isimler görev yapmıştır: Muallim-i Evvel olarak Cemal Efendi, sâni ve hat muallimi olarak Abdullah Efendi ve muallim-i sâlis olarak ise Mahmut Efendi görev yapmıştır. Öğretici kadro, mektepteki eğitim faaliyetlerinin yürütülmesinde ve gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır (BOA., MF.İBT. 157/52, 8 M 1323/15 Mart 1905).

1907-1908 ders yılında mektepte toplam seksen öğrenci bulunmaktaydı. Bunlardan yalnızca yetmiş yedisi yılsonu sınavlarına katılmıştır¹². Birinci sınıf kademesinde otuz altı öğrencinin bulunduğu ve tamamının Müslüman olduğu belirtilmiştir. Öğrencilerden yalnızca biri sınavlara katılmamıştır. Sınavlara katılan otuz beş öğrenciden on sekizi yeterli puanı alamadıkları için sınıf tekrarına kalırken on yedisi başarıyla ikinci sınıfa geçmiştir (BOA., MF.İBT. 209/127, 29 CA 1326/29 Haziran 1908).

Mektebin ilgili eğitim öğretim yılında ikinci sınıf öğrenci mevcudu, hepsi Müslüman olmak üzere yirmi dört olarak kaydedilmiştir. Sınıftaki öğrencilerin tamamı sınavlara katılmıştır. Yapılan sınav sonuçlarına göre üç öğrenci yeterli puana ulaşamayarak sınıf tekrarına kalmış, yirmi bir öğrenci başarıyla bir üst sınıfa geçmiştir. İkinci sınıf öğrencilerinin

¹² Halep Vilayet Salnameleri ile mektebin sınav cetvellerindeki öğrenci kontenjanı arasında 3 kişilik bir fark vardır. Belgeye göre 80 olan öğrenci sayısı salnamede 82 kişi olarak görünmektedir. Bkz. HVS., H.1324, s.254.

büyük bir kısmının başarılı bir şekilde eğitimlerini sürdürdükleri görülmektedir (BOA., MF.İBT. 209/127, 29 CA 1326/29 Haziran 1908).

1907- 1908 yılı itibarıyla mektebin son sınıfında yirmi öğrenci olduğu belirtilmiştir. Bir Gayrimüslim öğrencinin bulunduğu sınıfta yalnızca bir öğrenci yapılan sınavlara katılmamıştır. Sınavlara katılım sağlayan öğrencilerin tamamı başarılı olarak diploma almış ve mezun olmuştur. Böylece yetmiş yedi öğrencinin katıldığı sınavlardan yirmi biri sınıf tekrarına kalmış, on dokuz öğrenci mezuniyet diplomasını alırken, otuz yedi öğrenci bir üst sınıfa geçmeye hak kazanmıştır. Veriler ışığında mektepteki genel başarı oranının yüksek olduğunu ve eğitim sürecinde önemli bir ilerlemenin kaydedildiği söylenebilir (BOA., MF.İBT. 209/127 (29 CA 1326/29 Haziran 1908).

1912-1913 eğitim-öğretim yılı itibarıyla Kilis Rüşdiye Mektebi'nde hem ders programına yeni eklemelerin hem de öğrenci mevcudunda belirgin bir artışın olduğu gözlemlenmiştir. Müfredata eklenen yeni dersler, dinî derslerden ziyade hayata ve pratiğe yönelik dersler olmuştur. Bu dönemde mektebin mevcudu doksan bir olup bunlardan ellisi birinci sınıf öğrencisiydi. Birinci sınıftaki elli öğrenciden biri hastalık nedeniyle sınavlara katılamamış, kalan on dört öğrenci ise sınıf tekrarına kalmıştır. Buna karşılık otuz altı öğrenci başarılı olarak bir üst sınıfa geçmiştir (BOA., MF.İBT. 451/79, 9 L 1331/ 11 Eylül 1913).

İkinci sınıf öğrencilerinde birinci sınıfa kıyasla daha olumlu bir tablo ortaya çıkmıştır. Yirmi sekiz mevcutlu sınıfın yirmi yedisi sınavlara katılım sağlamıştır. Bir öğrenci hastalık nedeniyle sınavlara katılamamış, dört öğrenci ise yeterli notu alamadığından sınıf tekrarına kalmıştır. Sonuç olarak beş öğrenci sınıf tekrarına kalırken yirmi üç öğrenci bir üst sınıfa geçmeye hak kazanmıştır (BOA., MF.İBT. 451/79 (9 L 1331/ 11 Eylül 1913).

1912-1913 eğitim-öğretim yılı, son sınıf öğrencilerinin toplam mevcudu on üç olarak kaydedilmiştir. Bu öğrencilerin on ikisi geçer not alarak eğitimi başarıyla tamamlamış ve diploma almaya hak kazanmıştır. Ancak bir öğrenci yeterli not alamayarak sınıf tekrarına bırakılmıştır. Son sınıftaki öğrencilerin büyük bir kısmının farklı başarı dereceleri ile mezun oldukları görülmektedir (BOA., MF.İBT. 451/79 (9 L 1331/ 11 Eylül 1913).

Sonuç

Kilis Rüşdiye Mektebi, 1870 yılında Osmanlı Devleti'nin modern eğitim reformları kapsamında tesis edilmiş bir eğitim kurumudur. Tanzimat ve sonrası dönemde eğitimde yaşanan modernleşme sürecinin bir parçası olarak Kilis gibi taşra bölgelerinde de Batılı tarzda eğitim kurumları yaygınlaşmıştır. Kilis Rüşdiye Mektebi, öğrenci sayısı ve eğitim kalitesi açısından dönemin şartlarına uyum sağlamıştır. Bilhassa 1890'lardan itibaren öğrenci mevcudunda artış gözlemlenmesi bu durumu desteklemektedir. Mektepte dini derslerin yanı sıra matematik, coğrafya, tarih, Arapça, Farsça ve Fransızca gibi dersler de verilmiştir.

Öğretmen kadrosu, Darülmuallimin mezunları ve yerel hocalardan oluşmuş, zaman zaman öğretmenler arasında yaşanan anlaşmazlıklar mektebin işleyişini etkilemiştir. Mektebin fiziki koşulları ve öğrenci kapasitesi dönemin ekonomik ve siyasi şartlarına bağlı olarak değişiklik göstermiştir. Zira 1900'lerin başında öğrenci sayısındaki artış, ek derslik ihtiyacını doğurmuş ve mektep binasında çeşitli tadilatlar yapılmıştır. Kilis Rüşdiye Mektebi, bölgedeki diğer rüşdiyelere örnek teşkil etmiş ve eğitimdeki başarısıyla dikkat çekmiştir. Sonuç olarak Kilis Rüşdiye Mektebi, Osmanlı modernleşmesinin taşradaki yansımalarından biri olarak bölgenin hem eğitim hem de sosyokültürel hayatında önemli bir rol oynamıştır. Mektep, Cumhuriyet döneminde de benimsenmiş, varlığını bu dönemde de sürdürmüştür.

Kaynakça

1- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi*

a- Dâhiliye Nezâreti Evrakı

Dâhiliye Nezâreti Tesri-i Muamelat ve Islahat Komisyonu (DH. TMİK.)

b- Maârif Nezâreti Evrakı

Maârif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT.)

Maârif Nezâreti Mektûbi Kalemi (MF.MKT.)

Nadir Eseler Kütüphanesi II. Abdülhamid Han Fotoğraf Albümleri

Demirbaş Numarası: NEKYA90435/41, Yer Numarası: NEKYA90435/41. E.T. 24.02.2025.
(<https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/FOTOGRAFI/90435---0041.jpg>)

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı

Demirbaş Nr: Bel_Mtf_006413.

2- Gazete ve Mecmualar

Sabah, Nr.5031, (6 Şaban 1321/28 Ekim 1903).

3- Yayınlanmış Eserler

Düstûr, Tertib-i Evvel, Cild-i Evvel (C.I), İstanbul, 1289.

Sâlnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiye, H.1316, H.1317.

Sâlnâme-i Vilayet-i Haleb, H.1306, H.1312, H.1314, H.1315, H.1316, H.1317, H.1318, H.1320, H.1321, H.1322, H.1323, H.1324.

Maârif-i Umumiye Nezâreti, Maârif-i Umumiye Nezâreti İdaresinde Bulunan Mekatib-i İbtidaiye, Rüşdiye, İdadiye, Aliye ile Mekâtib-i Hususiye ve Ecnebiyyenin ve Dersaadetde Tahrir-i İcra Kılınan ve Taşrada Mevcud Bulunan Kütübhanelerin İstatistiği, 1310-1311 Sene-i Dersiyeh-i Maliyesine Mahsusdur, Dersaadet, Matbaa-ı Amire.

4- Hatıratlar

Gücer, Fikret (Kilis Mekteb-i İdadisi Müdürü D.T. 1891- Ö.T. 1980), *Benim Hikâyem*, Basılmamış Hatırat, Torunu Vakıf Gücer' den Temin Edilmiştir.

5- Araştırma ve İncelemeler

Akyüz, Y. (2008). *Türk eğitim tarihi*, Pegem Akademi.

Altınova Şahin, A. (2018). *Osmanlı Devleti'nde rüşdiye mektepleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Demiryürek, M. (2013). "Türkiye'de yabancı dil olarak Fransızca dil öğretiminin tarihi gelişimi üzerine bir değerlendirme (1891- 1928)", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (28) 28, 130- 140.

İgüs, E. (2008). II. Abdülhamid dönemi eğitim sistemi, eğitim yapıları ve askeri rüşdiyeler, (Basılmamış Doktora Tezi) Yıldız Teknik Üniversitesi.

Kodaman, B. (1999). *Abdülhamid devri eğitim sistemi*, TTK.

* Kullanılan belgelerin referans numaraları ve tarihleri ilgili atıflarda gösterilmiştir.

- Konyalı, İ. H. (1968). *Abideleri ve kitabeleri ile Kilis tarihi*, Fatih Matbaası.
- Öztürk C. (2008). "Rüşdiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (35), 300-303.
- Patoğlu, E. B. (2024). Osmanlı modern eğitim politika ve uygulamaları: Kesriye erkek rüşdiye mektebi üzerine kurumsal bir inceleme, ed: E. Özlü vd., *Balkan Göçleri: Tarihten Günümüze Bir Yolculuk*, (s. 369-393), Çanakkale, Paradigma Akademi.
- Sami, Ş. (1312). *Kâmûs-i Türkî*, Dersaâdet Matbaası.
- Somel, S. A. (2019). *Osmanlıda eğitimin modernleşmesi (1839- 1908)*, Çev: Osman Yener, İletişim Yayınları.
- Sungu, İ. (1941). "Mekteb-i Maârif-i Adliyyenin tesisi", *Tarih Vesikaları Dergisi* (1) 3, 212-215.
- Tekeli, İ- İlkin, S. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda eğitim ve bilgi üretim sisteminin oluşumu ve dönüşümü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ünal, U. (2014). *Arşiv belgelerine göre Osmanlı eğitiminde modernleşme*, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı.
- Yıldırım, M. A. (2012). Tanzimat Döneminde darülmuallimin mezunlarının rüşdiyelere tayini, Haz. S. Kılıç vd., *Musa Çadircıya Armağan Yazılar*, (377-393), Ankara, Bilgin Kültür Sanat.

Expanded Summary

The emergence of Western-style educational institutions in the Ottoman Empire dates back to the late 18th century. With the proclamation of the Tanzimat Edict in 1839, radical changes were made in the field of education, and modern educational institutions began to spread. In this process, rüşdiye mektebi were recognized as a level of education above sıbyan schools and formed the foundation of secondary education. The Kilis Rüşdiye Mektebi was established in 1870 as part of this modernization movement. This study examines the establishment, development, teaching staff, curriculum, and student profile of the Kilis Rüşdiye Mektebi.

The Kilis Rüşdiye Mektebi was founded in 1870 as part of the educational reforms of the Ottoman Empire. The founding year of the school was recorded as 1286 in the Rûmi calendar, corresponding to 1870 in the Gregorian calendar. Initially, the school began education with a limited number of students, and over time, an increase in the number of students was observed. In 1893, the school had 54 students, while in the 1895–1896 academic year, this number rose to 62. The teaching staff initially consisted of two teachers, but as the number of students increased, additional teachers were appointed.

The physical conditions of the school were quite modest given the circumstances of the period. The school building was constructed adjacent to a caravanserai next to the Kilis government building. Over time, some parts of the school fell into disrepair and were restored with the contributions of benefactors. The first renovation of the school took place in 1895, and in 1908, an additional classroom was requested. However, this request was postponed due to budget constraints.

The teaching staff of the Kilis Rüşdiye Mektebi was structured into three levels: the headteacher (muallim-i evvel), the second teacher (muallim-i sani), and the third teacher (muallim-i salis). The first headteacher of the school was Ahmet Hulusi Efendi. However, his tenure was short-lived, and he was replaced by Yunus Efendi, who served at the school for 13

years and played a significant role in improving the quality of education. In later years, teachers such as Cemal Efendi and Bekir Efendi also held the position of headteacher.

In the second teaching position, figures such as İbrahim Efendi, Aşkarzade Yusuf Efendi, and Abdullah Efendi served. Notably, Abdullah Efendi worked at the school for 22 years and contributed to the education of students until his retirement. In the third teaching position, individuals such as Yusuf Cemal Efendi and Mahmut Efendi were appointed.

At the Kilis Rüşdiye Mektebi, as in other rüşdiye schools of the period, religious subjects were taught alongside mathematics, geography, history, Arabic, Persian, and French. The curriculum was expanded, particularly with the reforms of 1904, to include more practical subjects. Regarding student achievement, the school generally exhibited a high success rate. However, fluctuations in student numbers were occasionally observed, which impacted the quality of education.

In 1894, the school had 77 students, but by 1896, this number had dropped to 60. However, in 1898, the number of students rose again to 83. In the 1907–1908 academic year, the school had 80 students, 77 of whom participated in exams. According to the exam results, 21 students had to repeat their grade, 19 students graduated, and 37 students advanced to the next grade. These figures indicate that the school maintained a generally high level of academic success.

The Kilis Rüşdiye Mektebi was established within the framework of the Ottoman Empire's modern educational reforms and played a crucial role in the expansion of education in provincial areas. The school adapted to the conditions of the period in terms of student numbers and educational quality, and particularly from the 1890s onward, an increase in student enrollment was observed. The teaching staff consisted of graduates from the Darülmualimin and local scholars, though occasional disputes among teachers affected the school's operations. The Kilis Rüşdiye Mektebi served as a model for other rüşdiye schools in the region and gained recognition for its educational success. In conclusion, the Kilis Rüşdiye Mektebi was one of the provincial reflections of Ottoman modernization, playing a significant role both in education and in the social sphere. The school remained operational until the Republican era, contributing to the educational landscape of the region.

EKLER

Ek-1. Kilis Mekteb-i Rüşdiyesi'nin Resmidir.

